

Avots Y1

No raksta padomju žurnālā, 1980. gads

Tautas materiālās un garīgās dzīves līmeņa nemītīgs un straujš pacēlums atbilstoši PSKP XXV kongresā izvirzītajiem uzdevumiem nav iedomājams bez visu tautsaimniecības nozaru attīstības šajā piecgadē. Šim mērķim veltīti mūsu valsts Komunistiskās partijas un Padomju valdības kolosālie pūliņi, ražošanas un zinātnisko kolektīvu devums. [...] Visa mūsu plašā Dzimtene, par kuras ekonomiku tik dziļi un izteiksmīgi runāja b. L. Brežņevs PSKP CK novembra Plēnumā, ir strauji virzījusies uz priekšu. [...] Uzlabojusies rūpniecības preču kvalitāte. Pieaudzis to preču daudzums, kurām piešķirta Valsts kvalitātes zīme. [...] Skaitļi liecina gan par ekonomikas attīstību, gan par iedzīvotāju materiālā dzīves līmeņa un labklājības pacēlumu. [...] Tomēr nelabvēlīgo klimatisko apstākļu dēļ mūsu straujais solis nedaudz piebremzējās, tāpēc piecgades pēdējam finiša gadam jābūt straujākam.

Avots Y2

Iepirkšanās PSRS, 1986. gads

1. KOMUNISMA KRĪZE

Pasaule šobrīd dzīvo globalizācijas laikmetā, kurā vairs nepastāv divas naidīgas un nošķirtas sabiedriskās un ekonomiskās sistēmas, laikmetā, kad ir novērstas kodolkares briesmas. Šis laikmets sākās 20. gadsimta 80. gados līdz ar komunistiskās sistēmas sabrukumu.

70. un 80. gadu mijā gandrīz visas komunistiskās valstis bija nonākušas dziļā sociālā un saimnieciskā depresijā. Stagnācija bija iespiedusies arī pirmās un lielākās komunistiskās valsts – Padomju Savienības visās vitāli svarīgākajās dzīves jomās. No gada gadā PSRS un Austrumeiropas valstis sāka neglābjami atpalikt no Rietumu pasaules, kur notika strauja moderno tehnoloģiju ieviešana un informatizācija. Rietumu ekonomisko attīstību virzīja cilvēku iniciatīva, konkurence, zinātniska plānošana un prognozēšana. Šavukārt komunistisko valstu saimniecība balstījās uz piespiedu metodēm un ideoloģiskām dogmām par sociālismu un komunismu. PSRS un tās satelītvalstu ekonomika bija ne tikai pārstājusī attīstīties, bet daudzos rādītājos sākās pakāpeniska un neapturama lejupslīde. Padomju Savienībā sākās **slēpta inflācija**. Sociālistiskās komandekonomikas sistēmā valdība administratīvi noteica padomju rubļa kursu attiecībā pret ārzemju valūtām. Apstākļos, kad ierindas pilsoņiem ikdienā bija aizliegts mainīt naudu, viens padomju rublis pēc oficiālā kursa bija pat vērtīgāks par ASV dolāru. Taču reālo rubļa vērtību uzrādīja plaukstošais nelegālais valūtas tirgus, kur viens dolārs maksāja desmit un vairāk rubļus. Valsts centās saglabāt arī **fiksētas cenas** visām precēm. Šādos apstākļos par ikdienišķu parādību kļuva pārtikas un plaša patēriņa preču trūkums. Padomju veikalos plauktos gulēja nekvalitatīvas, vienveidīgas un bieži vien nevienam nevajadzīgas preces, arvien biežāk bija vērojamas tukšas letes. Par padomju pilsoņu galveno ikdienas rūpi kļuva jautājumi: kur dabūt pārtiku un kvalitatīvu apģērbu, kā izstāvēt garās rindas veikalos, kuros kaut kas bija "izmests". Uzplauka ekonomiskais tūrisms jeb braucieni no pilsētas uz pilsētu, pat no republikas uz republiku deficīto preču meklējumos. Šāds dzīvesveids un noskaņojums radīja atgriezenisku efektu – darbam palika arvien mazāk laika, nebija motivācijas pelnīt naudu, jo par to tāpat neko nevarēja nopirkt. Zēla ēnu ekonomika, korupcija un "melns tirgus".

Apburtā loka efektu izraisīja PSRS **militārā sacensība** ar Rietumiem. Lai noturētu militāro paritāti un saglabātu ietekmi "trešajā pasaulē", ekstensīvas ekonomikas apstākļos, izmantojot novecojušas tehnoloģijas, PSRS bija spiesta arvien lielāku daļu no sava budžeta tērēt militārajām vajadzībām. Tomēr lielie līdzekļi, kas tika piešķirti armijai, tika izlietoti nevis bruņoto spēku modernizācijai un optimizācijai, bet gan to skaitliskā sastāva palielināšanai. 80. gadu sākumā obligātajā militārajā dienestā sāka iesaukt pat augstskolu studentus – tā vietā, lai izglītos, padomju studenti divus gadus bija spiesti tērēt, mācoties soļot, šaut, rakt ierakumus utt. 1979. gadā PSRS kompartija un valdība, sekodama ideoloģiskajai dogmai par revolūcijas eksportu, iesaistījās asiņainā karā Afganistānā. Padomju armijai tika pavēlēts pretēji vairuma afgāņu gribai noturēt pie varas nelielu, Padomju Savienībai uzticīgu politisku grupējumu. Karā krita un tika ievainoti desmitiem tūkstoši

padomju jauniešu. Padomju propaganda ciniski apgalvoja, ka padomu karavīri Afganistānā "pilda savu internacionālo pienākumu". Karš prasīja arī milzīgus finanšu līdzekļus no jau tā nabadzīgā valsts budžeta. Militārisms sāka negatīvi ietekmēt gan saimniecības nozares, gan depresīvi ietekmēja cilvēku vispārējo noskaņojumu.

PSRS priekšgalā atradās gados veci staliniskās paaudzes politiķi, kas nespēja izprast pasaules civilizācijas jaunās attīstības tendences. Padomju valsts vadītāji spītīgi turējās pie tēzes, ka, par spīti visām grūtībām, nepieciešams turpināt smagās rūpniecības attīstību. Tie kompartijas un valdības pārstāvji, kas jau 70. gados atļāvās ierosināt pievērst lielāku uzmanību vieglās rūpniecības un plaša patēriņa preču ražošanai, tika atstumti no varas. Kā jau tas komunistiskajiem režīmiem raksturīgi, PSRS kompartija un valdība esošās problēmas centās risināt, vēl vairāk pastiprinot centralizāciju un izvēršot atsevišķas kampaņas. 80. gadu sākumā PSRS uzsāka t. s. "pārtikas programmu", cenšoties intensificēt pārtikas preču ražošanu un novērst to deficītu. Tomēr komandekonomikas apstākļos tai nebija gaidīto rezultātu. Padomju Savienības valdība bija iecerējusi realizēt grandiozu projektu – ar aizspustu un slūžu palīdzību pavērst lielo Sibīrijas upju tecējumu pretējā virzienā, lai, apūdeņojot Vidusāzijas stepes un tuksnešus, padarītu tos lauksaimnieciski izmantojamus. Šī projekta izstrādē tika ignorēta ekoloģisko seku analīze. Tas radīja satraukumu Rietumu zinātnieku vidū, kuri šī projekta realizācijas gadījumā prognozēja katastrofālas ekoloģiskas izmaiņas visā pasaulē. Arī citas, gadiem ignorētās **ekoloģiskās problēmas** kļuva acīmredzamas. Industriālajos rajonos un militāro kodolobjektu tuvumā pieauga cilvēku saslimstība un mirstība. Padomju Savienībā turpinājās neracionāla dabas resursu izmantošana un vides piesārņošana.

Stagnācijas gados Padomju Savienībā notika strauja sabiedrības un valsts varas **atsvešināšanās**. Depresīvās ikdienas dēļ saruka komunistisko ideālistu un pārliecinātu padomju valsts patriotu skaits pat kompartijas rindās. Par vecišķajiem PSKP CK Politbiroja locekļiem un valsts vadītāju, kompartijas ģenerāļsekretāru un Augstākās Padomes priekšsēdētāju, četrkārtējo PSRS varoni un maršalu Leonīdu Brežņevu stāstīja anekdotes un smējās tautas lielākā daļa. Daudzi talantīgi zinātnieki, mākslinieki vai vienkārši uzņēmīgi cilvēki, neredzot nekādas perspektīvas sava talanta attīstībai un zaudējuši cerības uz pienācīgu atalgojumu, meklēja iespējas emigrēt uz Rietumiem. Savienotajās un autonomajās republikās auga spriedze nacionālajās attiecībās, it sevišķi Kaukāzā, Aizkaukāzā un Baltijā. Vidusāzijā neiedomājamus apmērus sasniedza korupcija un vietējās politiskās elites varenība. Atsevišķi Uzbekijas, Turkmēnijas, Tadžikijas un Kirgīzijas kompartijas un rajonu vadītāji bija izveidojuši austrumnieciska tipa pārvaldi. Atsevišķos kolhozos, kur audzēja kokvilnu, vietējie zemnieki praktiski bija nokļuvuši vergu statusā, viņus varēja pārdot, iemainīt vai pat nonāvēt. Padomju Savienības valsts drošības orgāni, lai arī joprojām veica represīvas darbības, tomēr arvien biežāk bija spiesti atzīt, ka nespēj efektīvi kontrolēt sabiedrības noskaņojumu, cīnīties pret plašo korupciju, valsts mantas izsaimniekošanu, savu pilsoņu emigrāciju uz Rietumiem, pretpadomju noskaņojumu sadzīvē, Rietumu dzīvesveida un kultūras pielūgsmi.

Avots Y3

Trauku veikalā Uzbekijas PSR, 80. gadu sākums

Avots Y4

PSRS eksporta un importa struktūra (%)

	Eksports			Imports
	1975	1980	1982	1982
Mašīnas, iekārtas, transporta līdzekļi	18,7	15,8	12,9	34,4
Degviela un elektroenerģija	31,4	46,9	52,3	4,6
Rūdas, metāli, metāla izstrādājumi	14,3	8,8	7,4	9,9
Kokmateriāli un papīra izstrādājumi	5,7	3,3	2,8	1,5
Tekstilizstrādājumi un pusfabrikāti				1,6
Plaša patēriņa rūpniecības izstrādājumi	2,9	2,0	1,8	23,7
Pārtikas preces	3,1	2,5	1,9	12,7

Kopprodukta pieaugums lauksaimniecībā (%)

1966.–1970. g. – 21%

1971.–1975. g. – 13%

1976.–1980. g. – 9%

1981.–1985. g. – 6%

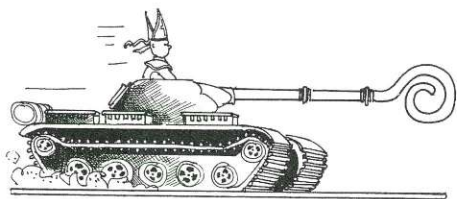
Avots Y5

No Kremļa galvenā ārsta atmiņām

Kremļa jaunajās telpās, kas bija paredzētas PSKP CK plēnumiem, tika iekārtotas speciālas margas, pret kurām atbalstoties valsts vadītāji varēja uzkāpt tribīnē, tika konstruēti arī speciāli mehāniskie trapu, lai viņus varētu iecelt lidmašīnās un uzcelt uz Mauzoleja tribīnes. 1985. gadā Krievijas Augstākās Padomes vēlēšanu priekšvakārā, lai parādītu tautai tās vadītāju, mirstošo K. Čerpenko izcēla no slimības gultas un nosēdināja televīzijas kameras objektīva priekšā.

Avots Y6

Karikatūra "Pāvests Polijā", 1983. gads

Avots Y7

No R. Reigana runas Lielbritānijas parlamentā, 1982. gads

Mēs tuvojamies asiņaina gadsimta beigām, gadsimta, ko saindējis politisks izgudrojums – totalitārisms. Bez šaubām, optimisma šodien kļuvis mazāk, taču nevis tāpēc, ka demokrātija būtu kļuvusi mazāk spēcīga, bet tāpēc, ka demokrātijas ienaidnieki lieto arvien rafinētākus represiju instrumentus. Tomēr optimismam ir pamats, jo no dienas dienā demokrātija pierāda, ka tā nebūt nav trausls zieds. No Ščecinas pie Baltijas jūras līdz Varnai pie Melnās jūras totalitārisms nodibinājis savu režīmu, kas pastāv jau vairāk nekā trīsdesmit gadus. Bet neviens no šiem režīmiem nav riskējis ar brīvu vēlēšanu sarīkošanu. Režīmi, kas balstīti uz durkļiem, nevar iesakņoties. Spēcīgā "Solidaritātes" kustība Polijā apstiprina nelegālu joku, kas izplatīts Padomju Savienībā. Tā ir anekdote, ka Padomju Savienība paliktu par vienpartijas valsti arī tad, ja tiktu atļauta opozīcijas partija, jo visi pievienotos opozīcijas partijai...

Vēsturnieki, kas pētīs mūsdienu laikmetu, atzīmēs Rietumu konsekventu savaldību un miermīlīgos nolūkus. Viņi rakstīs, ka demokrātijas bija tās, kas četrdesmitajos gados un piecdesmito gadu sākumā atteicās izmantot kodolieroču monopolu, lai apmierinātu teritoriālās vai impēriskās ambīcijas. Taču, ja kodolieroču monopols atrastos komunistiskās pasaules rokās, Eiropas un pasaules karte mūsdienās patiesi varētu izskatīties citādi. Un noteikti viņi atzīmēs, ka tās nebija demokrātijas, kas iebruka Afganistānā, apspieda Polijas "Solidaritāti" vai izmantoja ķīmiskos un toksiskos ieročus Afganistānā un Dienvidaustrumu Āzijā. [...] Ironija, ka Kārlim Marksam bija taisnība. Mēs šodien esam lielas pirms-revolucionāras krīzes liecinieki [...], bet šī krīze nenotiek brīvajos, nemarksistiskajos Rietumos, bet gan marksisma-ļepinisma mājās, Padomju Savienībā. [...]

Veltīsim galvenos pūliņus [...] krusta karam par brīvību, kas vairo nākamo paaudžu ticību un gara spēku. Miera un taisnības labad ļaujiet mums pārveidot pasauli tā, lai visi cilvēki beidzot būtu tiesīgi brīvi lemt par savu likteni!

Kaut arī stagnācija bija dziļa un visaptveroša, Padomju Savienība 70. gados spēja radīt ilūziju par režīma stabilitāti un nesatricināmību gan savu pilsoņu vidū, gan starptautiskajā sabiedrībā. Daudzējādi tas kļuva iespējams, izmantojot augstās **naftas un gāzes cenas** pasaules tirgū. PSRS, kas bija viena no lielākajām naftas un gāzes eksportētājām pasaulē, par iegūto valūtu ārzemēs iepirka labību un citas pirmās nepieciešamības preces, lai aizpildītu milzīgos robus savā vieglajā rūpniecībā un iedzīvotāju apgādē ar pārtiku. Tāpēc padomju cilvēki dzīvoja trūcīgi, taču badā nemira un viņiem bija, ko vilkt mugurā.

Desmitgažu mijā būtiski sāka mainīties **starptautiskā situācija**. Otrajā lielākajā pasaules komunistiskajā valstī Ķīnā pēc Mao Dzeduna nāves pie varas nāca reformatoriski noskaņoti politiķi ar Denu Sjaopinu (1904–1997) priekšgalā. Lai gan Ķīnas Tautas Republikā saglabājās totalitāra komunistiska vienpartijas sistēma, ekonomikā tika ieviesti tirgus principi. Ražošanā uzsvārs tika likts uz vieglās un pārtikas rūpniecības attīstību. Zemniekiem ļāva saimniekot individuāli un pārdot savus ražojumus tirgū. Tika izveidotas brīvās ekonomiskās zonas. Ķīniešu dzīves līmenis – atšķirībā no PSRS – sāka celties. Ķīnai jau Mao laikā bija izveidojušās labas attiecības ar ASV, kas vēl vairāk sarežģīja PSRS starptautisko stāvokli. Komunistu vara sāka grīļoties arī Austrumeiropā. Polijā milzīgu pacēlumu izraisīja Krakovas arhibīskapa poļa Karola Voitylas ievēlēšana 1978. gadā par Romas pāvestu ar vārdu **Jānis Pāvils II** (1920–2005). Viņa kā pāvesta vizīte Polijā gadu vēlāk izraisīja nepieredzētu poļu tautas sajūsmu, sagaidīt un klausīties Jāni Pāvilu II bija ieradušies miljoniem viņa tautiešu. Jaunais pāvests lika saprast, ka kompromisu ar komunistiem nebūs. Jau 1980. gadā zemā dzīves līmeņa nomocīto Poliju pāršalca masveida streiku vilnis. Gdaņskā kuģubūves rūpnīcā tika izveidota neatkarīgā arodbiedrība "Solidaritāte", kas drīz kļuva par poļu tautas masu organizāciju – tajā iestājās aptuveni 11 miljoni cilvēki. "Solidaritāte", kuras priekšgalā atradās elektriķis **Lehs Valensa** (1943), cīnījās ne tikai par ekonomiskā stāvokļa uzlabošanu, bet arī par demokrātiskām brīvībām. Padomju Savienība pie Polijas robežām koncentrēja savus bruņotos spēkus, liekot saprast, ka rīkosies tāpat kā kādreiz Ungārijā un Čehoslovākijā. Lai nepieļautu padomju armijas iebrukumu, poļu ģenerālis un valdības vadītājs Vojcehs Jaruzelskis izsludināja Polijā karastāvokli un lika arestēt tūkstošiem "Solidaritātes" aktivistu. Tomēr poļu kompartija neuzdrošinājās izvērst vēl plašākas represijas pret katoļu baznīcu un disidentu kustību. Poļi arī Jaruzelska diktatūras gados varēja samērā brīvi izbraukt uz Rietumiem.

Lielbritānijā 1979. gadā parlamenta vēlēšanās uzvarēja konservatīvie un par premjerministri kļuva **Mārgareta Tečere** (1925), bet gadu vēlāk ASV pie varas nāca republikāni un par prezidentu kļuva bijušais Holivudas aktieris **Ronalds Reigans** (1911–2004). Viņi abi bija spēcīgas personības, enerģiski un nelokāmi politiķi. Gan R. Reigans, gan M. Tečere uzskatīja, ka viņu valstīs pilsoņiem jādod lielāka ekonomiskā brīvība, valstij mazāk jāiejaucas saimnieciskajos procesos, jāveicina privātā iniciatīva. Pēc sava pasaules uzskata abi bija konservatīvi – viņi iestājās par kristīgo vērtību nostiprināšanu, enerģiski vērsās pret narkomāniju, seksuālo izlaidību un "seksa industriju". ASV un Lielbritānijas ekonomika 80. gadu pirmajā pusē ieguva

jaunu attīstības impulsu, tādējādi vēl vairāk atraujoties no PSRS un Austrumeiropas. Abi lielvalstu vadītāji bija noskaņoti neieļauties kompromisos ar komunistiskā bloka valstīm un PSRS, ko Reigans dēvēja "jaunuma impēriju". ASV palielināja militāros izdevumus, uzsākot armijas modernizāciju. Tika izstrādāta Stratēģiskās aizsardzības iniciatīva, kuras mērķis bija, izmantojot modernās tehnoloģijas – lāzerus, enerģētiskos lādiņus un informācijas tehnoloģijas, izveidot efektīvu aizsardzību pret padomju starpkontinentālajām raķetēm. Tā kā šī programma paredzēja palielināt militāro pavadoņu skaitu Zemes orbītā, to sāka dēvēt par "**zvaigžņu karu**" programmu. 1981. gadā amerikāņi sekmīgi izmēģināja vairākkārt izmantojamo kosmosa kuģi *Columbia*. Kļuva pilnīgi skaidrs, ka ASV apsteidz PSRS kosmosa apgūvē. Tomēr mūsdienų vēsturieki un politologi izteikuši arī viedokli, ka ASV "zvaigžņu karu" programmas mērogi un efektivitāte tika krietni pārspīlēti. Tā bijusi apzināta dezinformācija, ko organizēja ar ASV Centrālās izlūkošanas pārvaldes ziņu, lai iebaidītu komunistisko valstu politisko vadību. PSRS izlūkošanas dienesti vairākkārt ziņoja kompartijas politbirojam, ka amerikāņu kosmisko sistēmu efektivitāte ir mazāka nekā to oficiāli apgalvoja ASV valdība, taču padomju politiskie vadoni vairāk ticēja amerikāņu, nevis savas valsts izlūku sniegtajai informācijai. Eiropā amerikāņi sāka izvietot modernas vidējās darbības rādīsa raķetes. Padomju Savienība tehnoloģiskās atpalicības dēļ vairs nespēja izturēt amerikāņu uzspiesto bruņošanās sacensību. Vienlaikus ASV un tās Rietumu sabiedrotās valstis aktivizēja savu atbalstu pretpadomju spēkiem – sniedza palīdzību Polijas un citu komunistisko valstu disidentiem, apbruņoja afgāņu partizānus, kas cīnījās pret padomju armiju, paplašināja pretpadomju propagandu masu medijos. Padomju propaganda preti izvērta histērisku pretamerikāņu kampaņu, taču ikdienas rūpju nomāktā un pie propagandas pieradusī padomju sabiedrība uz to reaģēja vienaldzīgi. Tādējādi PSRS sāka zaudēt arī ideoloģiskajā cīņā. Šajā laikā pasaules tirgos sakarā ar jaunu atradņu izmantošanu naftas cenas sāka pazemināties. Cenu kritumu ar dažādām metodēm apzināti stimulēja ASV valdība, apzinoties, ka komunistiskajai pasaulei tas būs nāvējoši. Amerikāņi nekļūdījās – naftas cenu kritums drīz vien katastrofāli atsaucās uz padomju ekonomiku.

Pēc L. Brežņeva nāves 1982. gadā par Padomju Savienības vadītāju kļuva valsts drošības orgānu vadītājs Jurijs Andropovs (1914–1984). Viņš publiski atzina, ka PSRS pastāv daudzas problēmas, likvidēja Brežņeva personības kultu un ar administratīvi represīvām metodēm centās pārvarēt ekonomisko krīzi. Vienlaikus tika pastiprinātas represijas pret disidentiem. Tomēr pēc diviem gadiem J. Andropovs nomira un viņa vietu ieņēma cits sirmgalvis – Konstantīns Čerņenko (1911–1985). Viņš bija smagi slims un politikā vairāk kalpoja tikai kā izkārtne politbiroja vairākuma varai, kas turpināja Brežņeva bezperspektīvo kursu. Šajā laikā PSRS augstākajās varas aprindās izveidojās opozīcija pret vecajiem dogmatiskajiem komunistiem. Vidējās paaudzes komunisti, augstākie ierēdņi un pat daudzas militārpersonas sāka apzināties PSRS reālo atpalicību un atzina, ka valsts un visa sistēma nonākusi krīzes situācijā.

Avots Y8

Pekinas iela 80. gadu sākumā

Avots Y9

Cietuma ēka un uzsaukums uz tās, PSRS 80. gadu sākumā

JAUTĀJUMI UN UZDEVUMI

1. Balstoties uz pamattektu un avotu Y4, raksturojiet PSRS ekonomiskās attīstības tendences 70. gados un 80. gadu sākumā! Kā avots papildina pamattektu?
2. Izvērtējiet avotu Y1 avotu Y2 un Y4 kontekstā! Par kādu krīzi līdzās ekonomiskajai liecina salīdzinājums?
3. Izskaidrojiet, kā avoti Y1, Y2, Y3, Y5 un Y9 ataino padomju ekonomiskās un politiskās sistēmas absurdu!
4. Komentējiet karikatūras (avots Y6) sižetu! Noskaidrojiet, ar kādu Staļina izteicienu par Romas pāvestu saistīta šī karikatūra!
5. Kāds ir jūsu viedoklis par R. Reigana uzskatiem (avots Y7)?
6. Kā komunistiskās ekonomikas krīzi ataino avots Y8?

AKTĪVAI VĒSTURES STUNDAI

Iztaujājiet savus vecākus vai vecvecākus, kādas viņiem palikušas atmiņas par dzīvi 70.–80. gadu mijā! Klasē salīdziniet iegūto informāciju!